

Kløverfrøekskursionen til Sovjetrusland i marts 1924

Nye kilder til statsråd C.A. Koefoeds virke i hans
andet fædreland

*En dansk gartner rejste i 1924 rundt i det nye
Rusland for at undersøge muligheden for et
erhvervseventyr baseret på eksport af kløverfrø.*

*af seniorforsker, mag.art.
Lars P. Poulsen-Hansen*

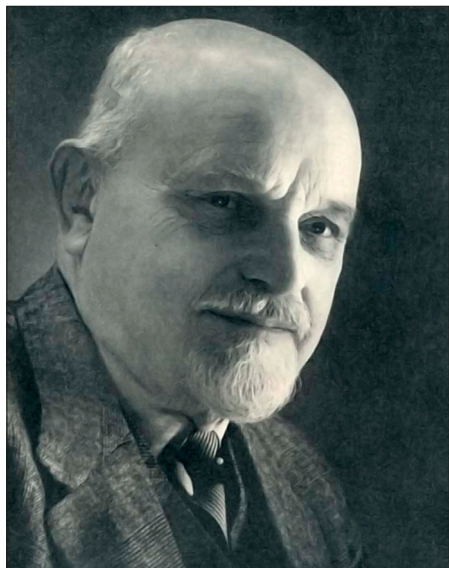
I marts 1924 var en dansk delegation i Sovjetunionen for at se på mulighederne for at forpagte en række gårde med henblik på avl af kløverfrø til eksport. Leder af delegationen var gartner Hjalmar Hartmann (1870-1945), der siden århundredets begyndelse havde eksporteret blomster og planter til Rusland/Sovjetunionen. Med i delegationen var også arkitekt Gotfred Tvede (1863-1947), hvis sønnesøn Per Tvede og dennes hustru Johanne gennem mig har afleveret et hefte med Tvedes fotografier, tegninger og beskrivelser af 10 gårde (godser) til Rigsarkivet, hvor de nu er offentligt tilgængelige. Guide og tolk for delegationen var statsråd C.A. Koefoed (1855-1948), der havde levet i Rusland fra 1878 til 1920 og været den drivende kraft i den russiske ministerpræsident P.A. Stolypins landbrugsreformer fra 1906. I slutningen af 1923 var han vendt tilbage til Moskva efter at have været dansk landbrugsattaché i de baltiske lande siden 1921. C.A. Koefoeds arkiv findes også i Rigsarkivet, hvor det dog ikke er offentligt tilgængeligt. Blandt hans breve ligger ét på russisk, der at dømme efter nogle private bemær-

ninger formentlig er stilet til hans russiske hustru, Jelizaveta, og som er en malende beskrivelse af delegationens studietur. Disse kilder præsenteres i det følgende sammen med Hjalmar Hartmanns udgivne erindringer om hans liv og virke og forbindelserne med Rusland/Sovjetunionen, og de relevante dele af Koefoeds brev gengives i min oversættelse.

Efter at have lært gartneri i Danmark, Tyskland, Belgien og England grundlagde Hjalmar Hartmann (1870-1945) i 1894 sit eget firma for import og eksport af frø og planter. I 1897 var han for første gang på forretningsrejse til Skt. Petersborg, hvor han besøgte "de Firmaer, der var opført paa min Liste".¹ Senere var han mange gange i Skt. Petersborg, hvor han altid boede på det fornemme Hotel d'Angleterre over for Isaak-katedralen, og i Moskva, der "paa denne Tid absolut [var] en asiatisk By".² I begge byer drog han i drosker eller slæder rundt i udkanterne, hvor gartnerierne lå. Han bemærker i sine erindringer, at det viste sig at være ret vanskeligt at gøre forretninger i Rusland. Der var mange konkurrenter, især repræsentanter for hollandske og tyske firmaer, og russerne var vant til

*Rødkløver (Trifolium). Udsnit af tavle fra
Flora Danica, Det Kongelige Bibliotek.*

Hjalmar Hartmann. Foto fra erindringsbog.

en meget lang kredit, en risiko man måtte tage med i betragtning. "Hertil kom den Kendsgerning, at man paa grund af Sprog-vanskelighederne ikke kunne komme på personlig Talefod med Kunderne". Endelig "var retsforholdene vanskeligt tilgængelige for en Udlænding" og "Lovens Haandhævere [var] just ikke ... ubestikkelige."³

I begyndelsen af 1900-tallet eksporterede Hartmann såkaldte romerske hyacinter og rosentræer (rosa canina, hunderoser) til Rusland, de sidste i så store mængder, at man i russiske gartnerkredse kaldte ham for rosa canina-kongen.⁴ Senere eksporterede han også i store mængder liljer, lijekonvaller og syrener til bl.a. Rusland og USA.

I 1907 blev Hartmann gift med Gerda, en datter af landskabsmaleren, professor Godfred Christensen og Johanne Luise Christensen, hvis moder var skuespillerinden Julie Sødring. Gerda var kusine til arkitekt Tvedes hustru Bodil.

Arkitekt Tvede drev i årtier Danmarks største tegnestue. I 1907 havde han i København og på Frederiksberg været arkitekt på bl.a. ØK's kontorbygning i Frihavnen (1898), nu Asia House, Det Plessenske Palæ (nu Domus Medica) (1902-04), ØK's hovedbygning i Holbergsgade (1907), nu Danske Bank. Senere skulle han stå bag byggerier som Godthaabskirken på Frederiksberg (1910-11), forskellige bygninger på Finseninstituttet (1908 og 1919-21) og Ordrupgaard (1916-19). Han byggede naturligvis også Hjalmar Hartmanns villa på Svanemøllevej 17 i Ryvangen (1912).

I 1914 havde Hartmann etableret sig så grundigt på det russiske marked, at han tidligt på året fra præsidenten for det kejserlige russiske have-selskab modtog indbydelse til at overvære åbningen af en stor haveudstilling i Skt. Petersborg i maj måned. Han tog af sted sammen med sin hustru og en del danske gartnere. De var blandt de 400 gæster fra alle europæiske lande, der ikke alene besøgte og bedømte blomsterne og planterne, men også deltog i forskellige ekskursioner, bl.a. til fængslet i Peter-Paul-fæstningen, den botaniske have og på tsarens yacht. I operaen hørte de Glinkas "Livet for Tsaren" med den store russiske sanger Fjodor Sjaljapin i hovedrollen, og det hele sluttede med et taffel i Vinterpaladset, hvor tsar Nikolaj dog ikke var til stede, men vært var general Speranskij.⁵

Verdenskrigen lagde tilsyneladende ingen dæmper på Hartmanns forretninger med Rusland. I 1915-16 fik hans firma en meget omfattende korrespondance med de russiske lokalforvaltninger og andre officielle institutioner, og han engagerede derfor en ung russer i Skt. Petersborg til at forhandle med russiske officielle institutioner i en

stilling som russisk korrespondent. Den unge mand hed Efim Luxembourg og var 19 år; han blev Hartmann til stor nytte i hans russiske forretninger,⁶ der under krigen udmøntede sig i stadig flere ordrer. Varerne til Rusland afsendtes enten via Libau-Windau (nu Liepaja og Ventspils) pr. skib eller over Torneå (nu Tornio) – Haparanda til Skt. Petersborg.

Ved verdenskrigens afslutning havde Hartmanns firma mistet alle sine tilgodehavender i Rusland fra før krigen. Hartmann mødtes nytårsdag 1920 på Hotel d'Angleterre i København med den danske gesandt i Rusland 1912-1918, Harald Scavenius, og da de havde drøftet situationen, sagde Scavenius: "Hr. Hartmann, De skal slaa Bro mellem det gamle Danmark og det nye Rusland. De, som kender Landet, kan viderebearbejde det russiske Marked, uanset de politiske Forhold."⁷ Den første udlænding, der gæstede firmaet i efterkrigstiden var da også en russer, nemlig den kendte professor, dr. N.I. Vavilov (1887-1943), der var direktør for kontoret for anvendt botanik og planteavl i Moskva.⁸ Senere havde Hartmann besøg af en stor russisk delegation med dr. V. Pisarev som leder.⁹

I 1923 mødtes Hartmann i Haag med "daværende Folkekommissær Maxim Litvinov", der som Sovjetunionens delegerede forhandlede om den russiske gæld til udlandet.¹⁰ Han opfordrede Hartmann "til at komme til Rusland for nærmere at undersøge Mulighederne for at bringe Orden i den russiske Kløverfrøeksport, der før Krigen havde været meget betydelig, bl.a. til Danmark." Hvis det interesserede Hartmann, ville Litvinov bringe et møde i stand mellem ham og chefen for den russiske handelsdelegation i London, Krassin.¹¹ Hartmann var interesseret, man

*C.A. Koefoed og Gotfred Tvede i Orjol.
Gotfred Tvedes privatarkiv.*

sendte bud efter Krassin, og de diskuterede længe og indgående de foreliggende problemer.¹² Hartmann beretter:

"Det fremgik af Hr. Krassins Udtalelser, at man fra russisk Side var rede til at stille ubegrænsede Arealer til min Raadighed. Ogsaa Bygninger kunde jeg disponere frit over, og der ville blive sørgt for alle mulige Lempelser vedrørende Toldfrihed for Maskiner, Personalets Bagage og Fornødenheder o.s.v. Endelig vilde der blive tilsikret mig Monopol paa al Udførsel til Rusland af dansk Frø. Jeg udtalte, at den foreliggende Opgave forekom mig i høj Grad interessant, men omfattende og ansvarsfuld."¹³

Det må da også siges at være meget favorable vilkår, de sovjetiske embedsmænd stillede Hartmann i udsigt. Efter hjemkomsten førte Hartmann forhandlinger dels direkte med Moskva, dels med chefen for den russiske handelsdelegation i København, Hr. Friedrichson. Herefter sammensatte han sin delegation, der bestod af godsejer Arnold Reimann,¹⁴ Arkitekt Gotfred Tvede (som bygningsteknisk rådgiver), inspektør Laurits Jensen fra firmaets ejendom Røde Vejrmøllegård i Glostrup og ham selv. De rejste i slutningen af februar 1924 til Rusland, hvor Hartmanns russiske repræsentant i Moskva havde forberedt deres komme.

Turen gik over Stockholm med skib til Åbo, derfra til Helsingfors og videre til Leningrad¹⁵ og Moskva, hvor de tog ophold på et hotel tæt ved Kreml. Kort efter ankomsten begyndte delegationens forhandlinger i Landbrugsministeriet "med en stor, blond, langskægget Lette, der i Revolutionstiden efter Sigende havde underskrevet over 100.000 Dødsdomme. Naturligvis iagttog vi denne Herre med en vis Respekt." Hartmann skriver videre i sine erindringer:

"Jeg aflagde Litvinof et Besøg i Udenrigsministeriet og meddelte ham, at vi nu vilde gøre Alvor af at undersøge Mulighederne for at realisere den af ham udkastede Plan. Jeg erklærede mig villig til at fremskaffe de nødvendige Specialmaskiner til Behandling af Frø. Endvidere forpligtede jeg mig til at sørge for egnede Folk, samt eventuelt Mønsterkvæg, men ikke for Byggematerialer. Litvinof svarede, at han som Chef for den Kommission, der arbejdede med Sagen, skulde bringe mit Forslag videre, men han tilføjede, at det afhang af de lokale Sovjetter, hvilke

Ejendomme der vilde blive stillet til min Raadighed."¹⁶

Derpå aflagde delegationen besøg hos den danske ambassadør Peter Schou, der lovede at yde danskerne al mulig bistand.¹⁷ Og statsråd C.A. Koefoed indvilgede i at ledsage dem ved inspektionen af de pågældende ejendomme. Delegationen forhandlede i Landbrugsministeriet om, hvilke ejendomme man kunne disponere over i omegnen af Jeléts og Orjol ca. 400 km syd for Moskva, der var det gamle avlscentrum for kløverfrø. Af særlig interesse var et gods på 6.-7.000 tønder land, der havde tilhørt en tidligere justitsminister.

I ventetiden før afrejsen var delegationen i operaen og høre Musorgskijs opera "Boris Godunov", og den besøgte Kreml. Den kom også over Den Røde Plads, hvor liget af den nyligt afdøde Lenin lå til skue i en glaskiste på det sted, hvor mausoleet senere blev placeret.¹⁸

Da det kom til stykket blev Hartmann på grund af et pludseligt sygdomstilfælde forhindret i at deltage i rejsen, og da den ikke kunne udsættes, tog hans rejsefæller af sted uden ham. Efter elleve dages forløb var selskabet tilbage, og Hartmann fik en udførlig rapport om ekspeditionen. Før jeg præsenterer Hartmanns sammenfatning af rejsen, vil jeg dog bringe statsråd C.A. Koefoeds udførlige beretning herom. Den befinder sig i hans arkiv i Rigsarkivet i København i form af et brev på russisk fra ham uden adressat, men med påtegningen "Jeléts 12/III". At dømme efter enkelte afsnit er det et brev til hans hustru Jelizaveta, men det er først og fremmest en rapport om hans rejse i Centralrusland med arkitekt Tvede og de øvrige danskere. Private bemærknin-

Den Røde Plads i Moskva med Lenins kiste ud for tårnet, 1924. Gotfred Tvedes privatarkiv.

ger og øvrige uvedkommende afsnit er udeladt. Rejsen varede fra den 6. til den 15. marts 1924. Koefoed skriver:

“I dag har vi en hviledag, og jeg vil gerne benytte den til at beskrive vores rejse. Jeg vil begynde med, at den kendte danske frøavler og frøhandler Hartmann kom til Moskva ledsaget af tre andre danskere: godsejer Reimann, arkitekt Tvede og landbrugskandidat Jensen – og derudover [...] Luxenburg.¹⁹

Formålet med rejsen er at få koncession på dyrkning af kløver med henblik på frøproduktion. Det er H., der gerne vil have koncessionen, R. er sandsynlig deltager i sagen, og de øvrige 2 er kommet som eksperter på hver deres område. Da jeg finder det påtænkte foretagende nyttigt ikke blot fra et dansk, men også fra et russisk synspunkt, har jeg lovet at tage med dem og besigtige de foreslåede “sovkhozer”.²⁰ Jeg gav tilsagn om at deltage

i ekskursionen med desto større beredvillighed, som en sådan rejse ville give mig mulighed for på stedet at gøre mig bekendt med den nye tilværelse på landet i Rusland.

Desværre blev H. syg i Moskva, så han ikke kunne deltage i ekspeditionen, og han beholdt [Luxenburg] hos sig som sekretær. Jeg indså ikke med det samme, at når jeg rejste med det øvrige selskab, af hvilket ikke en eneste kunne sige noget på russisk, så ville jeg blive bundet på hænder og fødder, da mine ledsagere ikke ville kunne tage et skridt uden mig. Men nu er der ikke noget at stille op.

Ud fra forskellige forestillinger skulle vi lede efter passende statsbrug i Orjol-guvernmentet og de tilstødende dele af Tula-, Rjazan- og Tambov-guvernementerne. Vi tog af sted torsdag aften (6/III) til Orjol. Vi indrettede os komfortabelt i en tidligere international sovevogn og kom til Orjol kl. 11 om formiddagen.

Vi lejede et værelse på et hotel som opbevaringsrum og tog alle i flok til guvernementets afdeling for landbrugsjorder. Lederen var der ikke, men hans souschef modtog os meget elskværdigt, selv om han så ud til at være lidt bange og nervøs. Vi fik udpeget nogle godser syd for Orjol, og de gav os et dokument om vores ret til at foretage en besigtigelse, og det blev besluttet allerede samme dag at tage af sted til bestemmelsesstedet med toget til stationen Zmijóvka ved tretiden om eftermiddagen. Som ledsager fik vi en ung, meget tiltalende kosak, Krivov, der havde været hvidgardist, hvorfor han ikke måtte bo hjemme ved Don.²¹

[...]

Før det skumrede, kørte vi på to slæder til det forfaldne gods; det var koldt, beskidt og uhumsk. Jeg kunne ikke lide beliggenheden af jorden, så den næste morgen blev vi der ikke efter at have sovet nogenlunde, jeg på en feltseng, og de andre på halm på gulvet.

Vi stod op kl. 5 om morgenen, turen til stationen tog en halv time, og dér måtte vi vente på toget til 10.30.

Det var vigtigt at komme til Orjol før arbejdstidens ophør, da det var lørdag, og hvis vi ikke nåede det, ville vi ikke få noget ud af den næste dag. Heldigvis nåede vi frem i tide, og jeg mødte endda to gamle bekendte, af hvilke den ene – jeg har i forvejen nævnt alt for mange navne – indbød mig til pandekager den næste dag. Vi besluttede om aftenen at tage til et gods i nærheden af byen, hvorfra de bestilte heste til os. Mens sagen gik sin gang, spiste vi til middag med to af medarbejderne i guvernementets afdeling for landbrugsjorder, som vi indbød. Det er skrækkelig kedeligt hele tiden at være tolk; mine

danskere kunne naturligvis ikke mæle et ord med gæsterne.

Hestene kom selvfølgelig ikke, og mit selskab havde slet ikke lyst til at tage af sted i den forestående nat. Vores kosaks kone, som var meget utilfreds med, at vi havde taget hendes mand fra hende netop på den dag, da han kom hjem fra en måneds omflakken i guvernementet, var imidlertid allerede taget ud til godset sammen med forvalteren, der havde besøgt dem, og ventede på sin mand dér. Kosakken måtte altså sendes af sted, og det lykkedes at overtale en kusk til at køre med ham og en af danskerne. Efter en række tildragelser nåede de frem til godset ved midnatstid. De øvrige to danskere og jeg tog derud den næste morgen, dvs. søndag den 9/III.

Igen det samme billede af forfald, som vi allerede havde set i Jakovlevo, men her faldt det mere i øjnene, for her var skaden større. Kun ét godsejerhus af træ var forblevet helt, og det kun fordi man havde udset sig det til skole; alle de andre pragtfulde bygninger, som i et ethvert land ville kunne regnes for forbilledlige, var enten brændt ned eller ødelagt, og alle træ- og metalgenstande var fjernet fra dem.

Det skal i øvrigt retfærdigvis nævnes, at der allerede er gjort noget for at genopbygge det ødelagte, men det er gjort uforstandigt, klodset, i al hast og uden indsigt. Det var det samme i Jakovlevo; dér havde nogle sømænd taget godset i brug i den tro, at indtægterne ville komme af sig selv, de havde bygget en ny hestestald, og i Saburovo havde de lagt tag på en flot stald.

Vi kom tilbage til Orjol kl. tre, og på det tidspunkt skulle jeg allerede have været "til pandekager". Jeg skyndte mig at klæde om og gik derhen. Jeg havde ingen

Markedspladsen i Orjol. Gotfred Tvedes privatarkiv.

grund til at være bange for at komme for sent og behøvede ikke at strø om mig med undskyldninger for forsinkelsen. Pandekagerne blev først serveret kl. 6, men til gengæld var de usædvanligt velsmagende, og efter middagen underholdt værten med at synge morsomme kupletter om aktuelle oplevelser til eget akkompagnement.

Kl. et om natten tog vi af sted til Jeléts. Efter at have sovet på hårde sæder ankom vi om morgenen og tog samme dag til Voronets, et gods, der havde tilhørt den tidligere minister Khvostov, der blev henværet under revolutionen.²² Der var alt uskadt i den forstand, at dette meget rige gods ikke var blevet berørt af revolutionen, men til gengæld havde Mamontov²³ bortført kvæg og heste, og to måneder tidligere var den flotte kvægstald brændt ned. Den brændte på grund af forbryderisk skødesløshed, men uden ond vilje. I knagende frost kørte vi tilbage til Jeléts,

hvortil vi nåede frem kl. 10 om aftenen. Det hotel, vi tog ind på, var selvfølgelig ubeskriveligt uhumsk, men – uden væg-gelus.

Den næste dag tog vi ud til Stakhovitjs tidligere gods Palna-Mikhajlovka, som det takket være forvalterens kløgt også var lykkedes at bringe uskadt gennem revolutionen.²⁴ En stor del af jorden måtte selvfølgelig overgives til de røde (ru. krm for krasnym?), men godset og inventaret, levende såvel som dødt, var det lykkedes at beholde. Først derefter havde Mamontov taget kvæget og hestene, og en del af møblerne og malerierne blev kørt til museet og de offentlige kontorer i Jeléts. På en eller anden måde var det lykkedes den dygtige forvalter at genskabe inventaret, men alligevel kan godset kun lige løbe rundt – der mangler penge.

På tilbagevejen mødte vi en ulv, et sjældent syn på disse kanter. Dette møde gjorde naturligtvis et stort indtryk på mine

danskere, som i øvrigt klarer sig flot; en har endda fået forfrysninger i ørerne, og en anden har slået sin arm og side ved at falde ned fra slæden.

Den næste dag, den 12., da jeg begyndte at skrive dette brev, måtte vi tilbringe i Jeléts, da der den dag ikke var noget tog i den retning, vi skulle, dvs. faktisk kom der et tog, men vi måtte vente på det til kl. 8 om aftenen.

Jeg tænkte, at vi måtte købe noget til rejsen, da vi ikke havde mere mad; det var en særlig festdag, og kioskerne og selv de gadehandlende holdt ikke åbent, alle restauranter var lukkede, så vi måtte skaffe en elendig middag fra et privat hjem til en ublu pris. – Hvad var der sket? – Det var årsdagen for omstyrtningen af tsardømmet.²⁵ Det så ikke ud til, at der var nogen, der var rigtig interesserede i festdagen, der var ingen demonstrationer og flag, folk var sløve og udeltagende. Jeléts frembyder i det hele taget et trist skue, der er kun sørgelige rester tilbage af det tidligere blomstrende centrum for kornhandelen i sortjordsområdet. De smukke, ja luksuøse murede huse står efter udplyndring med gabende huller, hvor der har været vinduer og døre, overalt er det stinkende og uhumske. Og det i 20 graders frost, hvordan bliver det ikke til sommer? På trappen op til børsen, hvor jødekoner stadig laver lidt handel, er luften som på et beskidt lokum.

Uhumske, uhumske, uhumske.

Om aftenen forlod vi dette affaldshul og tog til stationen, der helt svarede til byen. Den før så flotte station var blevet brændt ned af hvem, tror I? – De hvide. Denikins folk havde ødelagt den.²⁶ Hvorfor? Nok af lyst til at ødelægge deres eget fædreland.

Kl. et om natten nåede vi frem til vores bestemmelsessted, fandt heste og tog til godset, nu statsbruget, Vasiljevskoje, der havde tilhørt købmand Zasedatelev.²⁷ Med et eller andet vækkede vi brændevinsbrænderen, der var blevet tilbage, og fik indrettet et leje for natten, nogle i halm på gulvet, andre på beskidte senge. Da vi havde sovet 2½ time, vækkede jeg selskabet, så vi fra daggry kunne begynde besigtigelsen af godset; vi skulle samme dag besigtige endnu et gods og inden aften nå frem til Livny, dvs. 40 verst²⁸ mod syd. Også her havde revolutionen ladet godset næsten urørt, kun kvæg og heste var blevet bortført af de røde eller de hvide. Men af en eller anden grund kunne mine danskere ikke lide statsbruget.²⁹ Forvalteren – en lille kvik kommunist, der havde været oversergent – spillede meget vigtig, men det skal retfærdigvis siges, at han beværtede os på det ypperste, og dernæst sendte han os til et andet gods, som de dog kunne lide endnu mindre end hans.³⁰ Da vi derefter blev enige om, at det ikke var værd at fryse på slæderne for at se et tredje gods ca. 50 verst længere mod syd, vendte vi tilbage til vores oversergent, som fik os tøet op, gav os en fortrinlig middag og lagde os alle til at sove ved siden af hinanden i halm på gulvet.

Om morgenen den næste dag, dvs. den 14., tog vi til et stort gods, der havde tilhørt Sverbejev, som jeg tilfældigvis havde fået oplysninger om af kusken.³¹ Da vi endelig nåede frem, viste det sig, at godset ikke lå i Orjol-guvernamentet, men i Tula-guvernamentet. Her var alt i orden, og det viste sig, at der var brugt enorme summer på driften eller rettere på genoprettelse af driften. Her kom vi omsider til civiliserede forhold, hvortil kommer, at godset er pragtfuldt beliggende, men

der kan næppe blive tale om at give det i koncession.

[...]

Om aftenen den 14. kom vi til banegården, vi stod på et tog til Orjol, sov en tre timer på hårde sæder og var fremme kl. 5 om morgenen.

I Orjol skulle vi kun tale med lederen af direktoratet for statsejendom (gouvernementets afdeling for landbrugsjorder), en klog og fornuftig, men meget stædig arbejder. Han talte konkret og fornuftigt, men lod sig ikke overtale af vores argumenter – han ville ikke af med de to godser, som mine danskere havde udset sig. I hans sted ville jeg heller ikke have overgivet dem. Nu må vi se, hvad Moskva siger.

Til vort held var toget til Moskva forsinket, så vi nåede det, men desværre blev det yderligere to timer forsinket, så vi kom til Moskva kl. to om natten. Vi måtte vække folkene på ambassaden for at få tag over hovedet.

[...]

Undskyld, at jeg ikke har tid til at se brevet igennem. Jeg sender frimærker senere. Hav det godt. Carl.”

Det er bemærkelsesværdigt, at Koefoed lige så lidt som lederen af direktoratet for statsejendom ville have overgivet danskerne de to godser, de havde udset sig. Her bankede hans hjerte nok mere for hans elskede russiske landbrug, som han havde gjort så meget for før revolutionen. Hvilke af godserne, det drejede sig om, fremgik heller ikke af Tvedes optegnelser, men det ene har nok været det sidste, de besøgte. Det var ifølge Tvedes

optegnelser Frøgården, hvis beskrivelse bringes nedenfor.

Hartmann skriver, at rejsen havde budt på hårde strabadser på grund af den strenge vinter, og fortsætter: “I det hele havde man beset 9 større Ejendomme, men disse var i en saadan Forfatning, at de ikke kunde tjene det af os tilsigtede Formaal. En meget omhyggelig Beskrivelse af Bygningerne med Grundrids, Stedfæstelse af Beliggenhed og Angivelse af Jordens Bonitet m.m., var udarbejdet af Godsejer Reimann i Samarbejde med Arkitekt Tvede, Inspektør Jensen og Statsraad Koefoed. Ogsaa opgivelser vedrørende Lønforhold var anført, ligesom Beskrivelserne af de enkelte Ejendomme var ledsaget af Fotografier.”³²

Det er disse optegnelser, der findes i det hefte, arkitekt Tvedes sønnesøn har overdraget til Rigsarkivet. Som eksempler skal her anføres beskrivelserne af godset Voronjetz (Voronets), hvortil hører en skitse over bygningernes placering og fem fotografier af bygningerne, og Frøgården, hvortil hører en detaljeret skitse over bygningernes beliggenhed, et fotografi af hovedbygningen og et fotografi af nogle køer på gårdspladsen:

“7 Verst sydvest for ‘Jelez’ ligger Godset ‘Voronjetz’, som ejedes af Chervostof.³³ Smuk Ejendom ved en lille Flod med høje Skrænter. Skov stødende op til Ejendommen. Skoven hører ikke til. Bygninger:

I: Hovedbygning med stor Park med store Træer. Hovedbygningen ubeboelig meget ødelagt, bør nedrives. Gaarden uberørt af Revolutionen men i Januar 1924 brændte Avlsgaards Staldbygninger, saaledes at kun Murene staar tilbage.

Der eksisterer af Bygninger:

1. Kornmagasin, godt Hus, trænger dog til Forbedring, indvendig med Gulve + alm. Istandsættelse.
2. Vognportsbygning: slet Træhus, kan staa et par Aar.
3. Administrationsbygning: – megen Plads, 2 Etager, alm. Reparation vil gøre det beboeligt.
4. Spritfabrik. – (Overtagelse?), skal være i god Stand.
5. Hestestald, til c: 50 Heste, dels Baase dels Boxe, trænger til Trimpel,³⁴ og Indretningen er ret Antikveret.
6. Arbejderbolig, – 3 à 4 Familier, alm. Vedl.
7. Redskabsvognport, kan bruges til Maskinhus, god Stand.
8. Arbejderbolig, – c: 10 Værelser, alm. Istandsættelse.
9. Arbejderbolig, ved Haven. do. do.

Bort fra Gaarden c. $\frac{3}{4}$ km. en slet Svinestald, dels mangler Tag, dels er Indmad forsvunden, kan ikke benyttes til noget-somhelst. I yderste Ende af Jorden mod Syd, et mindre Magasin, saa ud til at være en stærk Bygning.

Laden, daarligt Hus.

En lille Bolig, med en lille Lejlighed.

Lader mangler.

Vand maa køres fra Floden.

Gaarden har et Tilliggende af 500 Desch.³⁵ heraf 360 Ager, – Resten Græsgange, Kløfter, Gaardsplads og Park, – og der kan ikke faas mere under Plov.

Muldlaget er 9³⁶ og mere, med Lerunderlag. De almindelige Afgrøder, som dyrkes er Kartofler, (Spritfabrikken), Rug, Hvede, Havre, Byg og Kløver.

1 Desch. gav 17 Pud³⁷ Kløverfrø i fjer.

Vistnok alle Græsser lykkes, ligeledes Køkkenurter. Staldgødning bruges.

Pløjes 7" dybt??? mon!!
Besaaet 74 Desch. med Rug, 10 Hvede, 24 Kløver.

Adgang til Skove med stort Tømmer er tilstæde – skal forlanges.

Der findes 32 smaa Heste, 5 Køer, 22 Svin, 52 Faar med Lam, i alt 80.

Mange Maskiner forefindes.

Jordene flade, dog løber den paa Kortet viste, store, dybe Kløft gennem Jordene.

Vand fra Floden. Telefonledning til Gaarden.

Karlelønnen 10-12 Rubler pr. Maaned, paa egen Kost, som udleveres dem til Kostpris.”

“Frøgaarden³⁸

28 Verst syd for ‘Troitzkoe’³⁹ i Guvernementet ‘Tula’, ligger en af Statens Gaarde ‘Frøgaarden’, – 7 Verst fra Station.

Bygningerne gode, fordi de i den senere Tid er blevne forbedrede.

Jorden 1500 Desj: heraf 150 Skov, 57 Eng, 1300 Pløjeland.

130 Heste, 60 Køer, 60 Tillæg.⁴⁰

Af Kunstgødning har været brugt forskelligt, men kun Fosforsyre betaler sig.

Luzernedyrkning, kun til Grøntfoder.

Stamsæd⁴¹ af Havre og Ærter.

Analyse paa Havre: Spireevne 99 %.

Fremmede Bestanddele 0,1; Vand 14,79; Skald 25,5; Russisk Vægt 99,5;⁴² Hollandsk Vægt 97,0 –

Forædlingsarbejde haves ikke, kun Fremavl for Forsøgsstationer. Kløverfrø har ikke været avlet, men skal paabegyndes nu. Man høster fra 10-30 Pud pr Deja: Til Kløverfrøavl har man indrettet Humlebielader, men kun paa Forsøgsstation.

Kløverfrøavl finder Sted paa flere Steder paa Ejendommen, p.Gr. af for lidt Humlebi.

Der saas Hvede, Havre, slet ikke Byg. Pris paa Havren (Saahavre) 1 Rub. 50 Kopek pr. Pud. 300 Dej. er saet med Rug og 30 med Hvede. Der pløjedes 5½" til Foraarssød, 4" til Vintersød og Kartoffler. 2 Heste for hver Plov. Har Traktor, men bruger den ikke, fordi den koster 8 Gange saa meget at pløje med, som Hestekraft; det er en Benzintraktor, og Benzin er dyr. Solarolie 50 Øre pr kg.

Bindere er anskaffet, men endnu ikke brugt. Der bruges 160 Mand i alt. Alt Efteraarspløjet – kun Brak pløjes i April og kun een Gang, holdes derefter med Havre. Af Ukrudt haves Tisler, ikke særlig mange, derimod meget Kvik.

En normal Ko malker 400 Pud om Aaret. Af Foder faar de 7 Pud Hø, 1 Pud Roer og indtil 10 Pud Kraftfoder (bestaaende af Oliekager og Havre).

Smør laves ved Haandkraft. Lønnen er 6-12 Rubler om Maaneden og 1½ Gang for Extraarbejde. Bolig, Brændsel og Belysning gratis. Kosten kan købes paa Gaarden. Arbejdere, som har Forstand paa Maskiner faar 9 Rubler, Staldkarle 25 % i Tilgift. Fra April gaar Lønnen op med 3 Rubler pr. Mdn: Daglejere 35 Kopek og Kvinder 30 Kopek om Sommeren.

Ret vanskeligt at faa Arbejdere; Banen 7 Verst fra Gaarden og Bønderne ret velhavende. Haandværkere fra Landet kan faas, og Sten bryder man selv, ligesom man ogsaa selv brænder Kalk. I Tilskud til Driften er beregnet i 1924 100 Kr. Td. Land.

Pris for en prima Hest 1000-1200 Kr, og Køer fra 450-700 Kr.

Der er stillet 600,000 Rub. særlig til Raadighed til de 9 af Staten drevne Gaarde."

Ud over de her nævnte forhold interesserede delegationen sig ogsaa for dræningsbehov, adgangsveje, afstand til eventuel jernbanestation, kornpriser, elektricitetsforsyning samt telefon-, telegraf- og postforbindelser. Der var ogsaa bemærkninger angaaende kløverdyrkingen. Paa gården Saburovo var 90 tønder land besæt med kløver, som var dårlig, hvilket man tilskrev frøet. Paa gården Grasnyi Chutor (Grjaznyj khutor), der hørte under gården Voronets dyrkedes "god kløver", paa Stutterigården i nærheden af Palna-Mikhajlovka gav kløveren 15-17-19 og 30 Pud frø pr. Dsj og i gennemsnit 15, men den avledes kun til eget brug. Paa Vasiljevskoje var 50 Dsj. Kløver udlagt

til 1924, ⅓ til Frøavl, som lykkes godt. Gårdene, hvis arealer var fra 314 til 1500 desjatinen, var i det hele taget grundigt beskrevet, og der var taget mange fotografier af dem.

Hartmann var imponeret over sine rejsefællers indsats: "Afstandene mellem de enkelte Godser var meget lange, og store Dele af Rejsen foregik i de gængse Transportslæder, i hvis Bunde man kunde ligge udstrakt paa Halm. En enkelt Gang var man blevet forfulgt af Ulve, men de bevæbnede Russere, som ledsagede Selskabet, havde holdt dem borte. I elleve Døgn havde man ikke været af Klæderne. Man havde overnattet, hvor Husly tilfældigt bød sig. Kosten havde været elendig, frosen Kaal o.s.v. Dog erklærede alle, at det havde været en meget interessant Rejse, som de nødtigt vilde have undværet. Bedst havde den med russiske Forhold fortrolige Statsraad Koefoed klarer sig. Han havde været saa forsynlig at medbringe baade Regnfrakke og – Badekar."⁴³

Efter delegationens tilbagekomst mødtes Hartmann igen med Litvinov, som han meddelte, at han ikke mente at

turde gå i gang med ideens virkeliggørelse: “De Ejendomme, vi havde haft Lejlighed til at besigtige, var ikke anvendelige til Formalet. Men jeg var stadig parat til at realisere Planen, dersom man vilde overlade mig visse Ejendomme, vi havde udpeget. Da Litvinof ikke formaaede at føre Sagen i denne Retning, erklærede vi vor Mission for endt og rejste tilbage til Leningrad.”⁴⁴

ILeningrad beså Tvede og Hartmann malerisamlingerne i Vinterpaladset og Eremitagen før hjemrejsen, der fulgte samme rute som udrejsen.

Det mislykkede forsøg på at forpagte jorder i Sovjetrusland med henblik på produktion af kløverfrø blev ikke Hartmanns sidste forbindelse til Sovjetunionen, men om den efterfølgende tid meddeler han kun følgende: “Indtil 1932 eksporterede vi aarligt Frø til Rusland og importerede ukrainsk Kløverfrø, som væsentligt afsattes på det hjemlige Marked.”⁴⁵

Noter

- 1 Hartmann, s. 75.
- 2 Hartmann, s. 77.
- 3 Hartmann, s. 78.
- 4 Hartmann, s. 81.
- 5 Formentlig generaløjtnant Sergej Ivanovitj S. (1845-1914), der på det tidspunkt var leder af hofadministrationen i Skt. Petersborg. Hartmann, s. 108-09.
- 6 Hartmann, s. 111.
- 7 Hartmann, s. 122-23.
- 8 Vavilov blev udnævnt til direktør i 1920.
- 9 Formentlig Viktor Jevgrafovitj P. (1882-1972), der i 1921 blev den første direktør for en planteavlfsforsøgsstation i Detskoje Selo (nu Pusjkin uden for Skt. Petersborg), der var oprettet på initiativ af N.I. Vavilov.
- 10 Maksim Litvinov (1876-1951) var ikke folkekommissær (minister), men viceudenrigsminister fra 1921 og samtidig næstformand for den øverste koncessionskomite.
- 11 Leonid Borisovitj Krasin (1870-1926), udenrigshandelsminister fra 1920 og samtidig befuldmægtiget repræsentant og handelsrepræsentant i London.
- 12 Hartmann, s. 128.
- 13 Hartmann, s. 128.
- 14 Arnold E. Reimann (1889-1956), shippingmand, der fra 1923 var bestyrelsesmedlem og delegeret fra bestyrelsen i Dampskibsselskabet Orient og samme år erhvervede Stensbygård ved Vordingborg, som han ejede til sin død. Hartmann var en nær bekendt af hans familie, og hans forældre havde været med til hans bryllup i 1907. Han kalder ham skibsreder i sit navneregister.
- 15 Skt. Petersborg hed fra 1914 til 1924 Petrograd og efter Lenins død i 1924 Leningrad.
- 16 Hartmann, s. 129.
- 17 Peter Schou (Skov) (1883-1967), dansk gesandt i Moskva 1924-1931.
- 18 Vladimir Iljij Lenin, f. 1870, sovjetstatens grundlægger og første regeringschef, var død den 21. januar 1924.
- 19 Efim Luxembourg.
- 20 Statsbrug.
- 21 Efter revolutionen i oktober 1917 gik nogle af donkosakkerne over til de røde, mens andre tilsluttede sig de hvide. Kampene mellem de to parter i 1918-1920 endte med, at de sovjetiske tropper i begyndelsen af 1920 rensede Don-regionen for de hvide og nedlagde donkosakkerne som enhed.
- 22 Aleksandr Aleksejevitch Khvostov (1857-1922), der var justitsminister 6.7.1915 til 7.7.1916 og indenrigsminister 7.7.1916 til 16.9.1916. Efter oktoberrevolutionen blev han forvist til Jeléts, hvor hans gods lå, og her døde han i november 1922. Han

skal være blevet afhørt i den provisoriske regerings undersøgelseskommission, hvor han dog ikke blev anklaget for noget.

- 23 Det er uvist, hvem denne Mamontov er. Den mest kendte Mamontov er forretningsmanden Savva M. (1841-1918), der tjente sine penge på at bygge jernbaner og blev sin tids største kunstmæcen. Men han synes ikke at have haft noget med landbrug at gøre, og han nævnes ikke i C.A. Koefoeds erindringer. På det følgende gods har Mamontov bl.a. konfiskeret en del møbler og malerier og sendt dem til museet og de offentlige kontorer i Jeléts, hvilket taler for, at der kunne være tale om mæcenen. Blandt de øvrige medlemmer af familien Mamontov kan ingen umiddelbart forbindes med de her beskrevne begivenheder.
- 24 Formentlig Mikhail Aleksandrovitj S. (1861-1923), som Tvede kalder greve i sine optegnelser. I 1906 valgt til Statsdumaen i Orjol-guvernmentet. I 1907 valgt til medlem af Statsrådet fra lokalstyret i Orjol-guvernmentet. Generalguvernør over Finland marts-september 1917, ambassadør i Spanien september-oktober 1917. Tog efter bolsjevikernes magtovertagelse i oktober 1917 ophold i Frankrig, hvor han døde i Aix-en-Provence.
- 25 Det skete den 27. februar 1917, hvilket svarede til den 12. marts 1917 efter den gregorianske kalender, som Sovjetrusland gik over til ved at springe direkte fra den 31. januar 1918 til den 14. februar 1918.
- 26 Anton Ivanovitj Denikin (1872-1947) var generalløjtnant i tsarens hær og blev efter oktoberrevolutionen en af lederne af den hvide bevægelse som leder af den frivillige hær af hvide, som hærgede de sydlige dele af Rusland og Ukraine under borgerkrigen i 1918-20.
- 27 Det har ikke været muligt at identificere denne person.
- 28 En verst svarer til 1,06 km.
- 29 Tvede skriver i sin notesbog om dette gods: "Kan ikke bruges, fordi jorden ligger

delt ved dybe Kløfter + daarlige Bygninger, og for barsk (høj) Beliggenhed."

- 30 Tvede skriver i sin notesbog om dette gods, Troitskoje: "Kan ikke bruges for Bygningernes slette Tilstand."
- 31 Formentlig Sergej Nikolajevitj S. (1857-1922), der stammede fra en adelsfamilie i Tula-guvernmentet og gjorde karriere som diplomat, fra 1910 gesandt i Grækenland, fra 1912 ambassadør i Berlin, som han forlod i juli 1914 for via København og Stockholm at vende tilbage til Petrograd. Efter oktoberrevolutionen emigrerede han til Berlin, hvor han døde.
- 32 Hartmann, s. 130-31.
- 33 Se note 22.
- 34 Staves også trempel. Konstruktion af lave stolper beklædt med brædder, bygget oven på ydermurene for at udvide loftsetagen på en bygning - ofte på landbrugsbygninger
- 35 Desch./Desj./Deja/Dsj/Dej – forkortelser for 'desjatina', et gammelt russisk flademål, der svarer til 1,09 ha.
- 36 " er tegnet for tomme.
- 37 Pud – gammelt russisk mål for vægt, der svarer til 16,38 kg.
- 38 Herudfor har Tvede skrevet med blyant "?Navn".
- 39 Troitskoje.
- 40 Det hjemmefødte afkom.
- 41 Sæd frembragt ved stammeavl.
- 42 Det har ikke været muligt at finde ud af, hvordan russisk vægt beregnes.
- 43 Hartmann, s.131.
- 44 Hartmann, s. 131.
- 45 Hartmann, s. 123.

Kilder

Hartmann, Hjalmar. 1950. *Erindringer, Mindeblade til Slægt og Venner 11. Juni 1950*. Koefoed, C.A. 1945. *50 Aar i Rusland*. Koefoed, C.A. Privatarkiv nr. 6585, Pk. 1, A II, Breve til Elisabeth Objedova Koefoed 1920-1940. Rigsarkivet. Tvede, Gotfred. Privatarkiv nr. 3556, Rigsarkivet.